

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ В КОНТЕКСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті на основі зіставлення, порівняння, узагальнення наукової інформації феноменів «компетентність», «компетенція», «комунікативна компетенція», «комунікативна компетентність» уточнюється сутність використовуваних дефініцій у аспекті компетентісного підходу. Автор конкретизує терміни, часто вживані як синонімічні, корегує понятійну базу.

Ключові слова: компетентісний підхід, компетентність, компетенція, комунікативна компетенція, комунікативна компетентність.

В статье на основе сопоставления, сравнения, систематизации феноменов «компетентность», «компетенция», «коммуникативная компетенция», «коммуникативная компетентность» научной информации уточняется суть использованных дефиниций в аспекте компетентностного подхода. Автор конкретизирует термины, часто употребляемые как синонимичные, корректирует систему понятий.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетентность, компетенция, коммуникативная компетенция, коммуникативная компетентность.

On the ground of contrast, comparison, systematizations of scientific information of the phenomena «competence», «competency», «communicative competency», «communicative competence» the essence of used definitions in the aspect of competency building approach is specified in the article. The author specifies terms, which are often used as synonymous, corrects the system of concepts.

Key words: competency building approach, competence, competency, communicative competence, communicative competence.

У сучасній вітчизняній освіті набуває сили компетентісний підхід, пов'язаний із пошуком нових концептуально-методологічних засад, моделей підготовки фахівців із вищою професійною освітою, переосмисленням наявних державних освітніх стандартів. Такий перехід зумовлений об'єктивними причинами, оскільки процеси інтеграції, глобалізації, прискорені темпи змін соціально-економічних умов життя, зростання обсягу інформації приводять до перегляду вимог якості підготовки спеціалістів із вищою освітою. Тому актуальною альтернативою освітнім концепціям є компетентісний підхід із категорією компетентності.

Реалізація компетентісного підходу в контексті вищої освіти спрямована на підготовку фахівця відповідної галузі, спроможного здійснювати поставлену мету творчо й динамічно, використовуючи отримані знання в умовах, які потребують прийняття та реалізації нестандартних рішень. Модернізація освіти на компетентісній основі, сутність якого «передбачає цілісний досвід розв'язання життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей, компетенцій» [3, с. 9].

Мета статті. Проаналізувати підходи науковців щодо процесу формування комунікативної компетентності в аспекті компетентісного підходу у контексті вищої освіти, скорегувати понятійну базу.

Нині компетентісний підхід є не лише перспективним, а й таким, який реально відповідає вимогам сучасності. Тенденція зміни знаннєвої освітньої педагогіки на компетентісну є загальносвітовою і викликана новими економічними вимогами, оскільки вимагає виховання самостійних, ініціативних і відповідальних членів суспільства, здатних адекватно взаємодіяти у виконанні соціальних, виробничих і економічних завдань.

Д. Іванов, К. Митрофанов, Ю. Уфімцева компетентісний підхід в освіті визначають як той, що акцентує увагу на результаті освіти, критерієм якого є здібність діяти в будь-якій проблемній ситуації. За такого підходу, як стверджують науковці, результати освіти визнаються за її межами, адже вміння використовувати соціальні й професійні знання практично сприяють забезпеченню конкурентоспроможності на ринку праці.

Як бачимо, компетентісний підхід зорієнтований на модернізацію освіти, мета якого – підготовка активного спеціаліста, спроможного діяти у проблемних ситуаціях та здібного активізувати знання в епоху радикальних змін. Відзначимо, що основним компонентом компетентісного підходу є поняття «ключові компетенції» (компетенція в соціально-цивільній сфері; компетенція у сфері соціальної комунікації; компетенція в соціально-індивідуальній сфері; компетенція в інформаційній сфері; компетенція в професійно-трудова сфері).

Багатоаспектність феноменів «компетентність», «компетенція», «комунікативна компетенція», «комунікативна компетентність» та їх актуальність спричинили появу значної кількості публікацій, які можна охарактеризувати різноманітністю авторських методологічних підходів та концепцій, теорій та моделей, термінологічною поліфонією.

В аспекті окресленої проблеми важливо уточнити сутність використовуваних дефініцій і визначити на основі зіставлення, порівняння і узагальнення наукової інформації власне робоче визначення, скорегувати понятійну базу та конкретизувати поняття, часто вживані як синонімічні.

Зауважимо, що поняття «компетентність» використовувалося західними мислителями і бере початок із філософії успіху.

Зарубіжні вчені І. Борг, М. Мюллер, Т. Стофенбіл розглядають компетентність як володіння методами впливу на соціальне середовище; Г. Шредер, М. Ворберг пов'язують її з окремими діями у структурі діяльності; М. Каплан, М. Пиримуттер – як сукупність знань, умінь, навичок, які дають змогу успішно виконувати завдання.

Грунтовно поняття «компетентність» розроблено британським психологом Д. Равеном. На його думку, «компетентність – це специфічна здібність, яка потрібна для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній сфері, що охоплює фахові знання, предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії» [16, с. 6].

За переконанням О. Глузмана, компетентність – ключове поняття, оскільки поєднує інтелектуальний і навичковий складники освіти. Охоплює не тільки когнітивну та операціонально-технологічну складові, а й мотиваційну, етичну, соціальну й поведінкову, містить результати навчання, систему ціннісних орієнтацій, звички тощо. Відповідно, можна стверджувати, що у зв'язку із цим реалізація компетентнісного підходу залежатиме від культурно-освітнього середовища, в якому перебуває особистість.

Н. Бібік, І. Єрмаков, О. Овчарук пропонують компетентність визначати як «загальну здатність, що ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, набутих завдяки навчанню» [9, с. 105].

Дидакти В. Краєвський, А. Хуторський розмежовують поняття «компетентність» і «компетенція». На думку науковців, компетенція – це поєднання відповідних знань і здібностей, що дають змогу обґрунтовано формувати думки про цю сферу й ефективно діяти в ній; компетентність – результат набуття компетенцій [там же, с. 19].

Виходячи з аналізу наукових підходів (А. Хуторський, Л. Бірюк, С. Бондар) щодо співвіднесення досліджуваних дефініцій, можна говорити про те, що компетенція – сукупність знань, умінь, навичок, способів діяльності; володіння людиною певними компетентностями, на цій основі – готовність до професійної діяльності, а компетентність – володіння людиною відповідною компетенцією, що містить особистісне ставлення до предмета діяльності. Тобто під компетенцією слід розуміти задану вимогу, норму освітньої підготовки особистості, а компетентність – реально сформовані особистісні якості у поєднанні з досвідом діяльності. Як бачимо, розуміння компетентності охоплює сукупність компетенцій.

Із запровадженням компетентнісного підходу компетенцію стали визначати як характеристику особистості, яка володіє комплексом знань, досвідом, навичками, мотивацією, що сприяє успішному вирішенню професійних завдань [8, с. 224].

Цікавим є американський підхід до розуміння компетенції – це поведінковий аспект або характеристика, які можуть виявлятися в ефективній або успішній дії, котрі залежать від контексту дії та характеристик професійної діяльності [там же, с. 225].

З позиції соціального плану А. Белкін під компетентністю розуміє «сукупність компонентів знань у структурі свідомості людини», тобто наголошує на наявності когнітивного компоненту. Компетенції, на думку вченого, являють сукупність соціальних функцій, якими повинна володіти людина при реалізації соціально значимих прав і обов'язків як члена суспільства. У педагогічному плані компетенція – це сукупність професіональних функцій, повноважень, які створюють необхідні умови для ефективної діяльності в освітньому процесі [5, с. 20].

Зазначимо, що більшість українських педагогів погодилася з визначенням терміна «компетенція», визначивши передовсім розуміння кола повноважень будь-якої організації, установи чи особи. У межах своєї компетенції особа може бути компетентною або некомпетентною у певній сфері діяльності (на цьому аспекті наголошує також С. Бондар).

Узагальнюючи різні погляди в аспекті тлумачення термінів «компетенція» та «компетентність» (ураховуючи відсутність загальноприйнятих дефініцій), ми дійшли висновку, що компетенція – це сукупність знань, умінь, навичок, способів діяльності (якостей особистості), необхідних для продуктивної діяльності. Категорія, яка стосується предметної сторони навчання (об'єкта). Компетентність – володіння особистістю певною компетенцією. Інтегральна якість, яка виявляється в загальній готовності (за наявності здібностей) до діяльності, заснованої на знаннях, досвіді та орієнтованої на самостійну успішну діяльність. Категорія, яка стосується суб'єкта. Поняття «компетентність» пов'язане зі здатністю виконувати вимоги високого рівня складності під час здійснення виконавських функцій.

Отже, підсумовуючи аналіз різних визначень, необхідно наголосити на тому, що в аспекті готовності майбутнього фахівця до адекватного здійснення ним спілкування слід використовувати розмежування термінів «комунікативна компетенція» та «комунікативна компетентність» із погляду з'ясування смислового та змістового напрямків зазначених термінів.

Поняття комунікативної компетенції досліджує комунікативна лінгвістика. Науковці доводять, що крім знання мови, особистість має вміти її використовувати відповідно до контексту та ситуації, тобто, володіти комунікативною компетенцією. На думку Ф. Бацевича, комунікативна компетенція – це сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, знань вербальних та невербальних засад інтеракції, умінь їх ефективного застосування в конкретному спілкуванні у ролі адресата і адресанта [2, с. 125].

Нині у працях сучасних дослідників спостерігається деталізація моделі комунікативної компетенції, які виокремлюють паравербальну, ілюктивну, інтеракційну, предметну, культурну, соціокультурну, культурно-мовну, між- культурну компетенцію.

М. Пентиліок, Т. Окуневич, досліджуючи методика навчання української мови, аспект комунікативної компетенції учнів під час навчання рідної мови вбачають у формуванні вмінь та навичок у різних видах, стилях, жанрах мовленнєвої діяльності. Науковці окреслюють три види комунікативної компетенції: мовну компетенцію, соціокультурну компетенцію, мовленнєву та емотивну культуру [14, с. 15]. С. Омельчук під комунікативною

компетенцією розуміє сукупність знань про спілкування, умінь і навичок, потрібних для сприйняття чужих і побудови власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам і ситуаціям спілкування [12, с. 8].

У монографії З. Бакум [1, с. 173], беручи до уваги комплекси знань, умінь, навичок, що є складовими тієї чи тієї компетенції, запропоновано розрізняти мовну, мовленнєву та комунікативну компетенції. Науковець наголошує на тому, що комунікативна компетенція «характеризується оволодінням спеціальними мовленнєвими знаннями: стилі й типи мовлення, доцільне використання в тексті засобів мовленнєвої виразності та вміння застосовувати їх у процесі аналізу тексту; володіння вміннями й навичками в різних видах мовленнєвої діяльності: читання, слухання, говоріння, письмо» [там же, с. 173]. Як зазначає автор, чільне місце в комунікативній компетенції посідають комунікативні вміння та навички: уміння обрати необхідну мовленнєву форму, спосіб вираження залежно від умов комунікативного акту. Отже, З. Бакум переконує, що «саме тому в навчанні мови виокремлюється третій тип компетенції – комунікативна», яка в сучасній методиці розглядається як «уміння спілкуватися для обміну інформацією; забезпечує мовленнєву діяльність її носіїв і впливає на їхній духовний розвиток» [там же, с. 193].

Загально визнано, що категорія «комунікативна компетентність» – феномен багатодисциплінарний, адже відображає досягнення мовознавства, філософії, педагогіки, психології та інших наук. Інтерес до явища комунікативності спричинив дослідження комунікативної компетентності поміж зарубіжних та вітчизняних науковців.

У процесі аналізу підходів зарубіжних науковців до сутності поняття комунікативної компетентності нашу увагу привернуло дослідження німецького вченого Г. Меленка. Дослідник уводить поняття «вербальна комунікативна компетентність», під яким розуміє здібність однієї людини впливати на іншу мовними засобами та реагувати на роль співрозмовника [10, с. 26].

Оскільки в процесі комунікації важливими є як вербальний, так і невербальний аспекти, вважаємо за необхідне виокремлювати вербальну комунікативну компетентність лише як складову цілісного поняття комунікативної компетентності.

Не менш цікавим є підхід німецьких науковців до розгляду комунікативної компетентності як компонента свідомої діяльності, які вважають, що вивчення іноземних мов впливає на особистий розвиток і сприяє усвідомленому виконанню діяльності, – в результаті – створює належні умови для формування комунікативної компетентності особистості.

У російську лінгводидактику термін «комунікативна компетентність» було введено М. Вятютневим, у зміст якого покладено розуміння того, наскільки здібності людини до спілкування у трудовій чи навчальній діяльності задовольняють її інтелектуальні запити. Пізніше тлумачення було доповнене: комунікативна компетентність – це здатність людини до спілкування в одному, декількох чи усіх видах мовленнєвої діяльності, яка являє здобуту якість особистості в процесі комунікації або спеціально організованого навчання [13, с. 23].

Нині комунікативну компетентність розглядають як здатність людини встановлювати і підтримувати контакти з іншими людьми; сукупність знань, умінь і навичок із вербальних і невербальних засобів для адекватного сприйняття і відображення дійсності в різних ситуаціях спілкування; конгломерат знань, мовних і немовних умінь і навичок спілкування, які передбачаються під час природної соціалізації, навчання і виховання (В. М. Введенський). Далі науковець уточнює, що це – особистісна якість учителя, яка визначається його безпосередньою участю в педагогічній діяльності і формується в процесі розвитку і саморозвитку особистості, передбачаючи пізнавальну, емоційно-вольову і мотиваційну сфери, системи відношень і ціннісних орієнтацій [4, с. 17]. За умови такого підходу комунікативна компетентність становитиме основу діяльності педагога.

Ю. Мрякіна комунікативну компетентність спеціаліста-гуманітарія досліджує як комплексну структуру, до складу якої залучає індивідуальні психологічні відмінності досліджуваних, що об'єднує в чотири групи за здібностями. У результаті дослідник виводить узагальнене визначення комунікативної компетентності – «сукупність знань, умінь, особистих характеристик, які забезпечують ефективне протікання комунікативного процесу» [11, с. 9].

У тлумаченні Н. Мамонтової, на нашу думку, ототожнюються поняття комунікативної та професійної компетентностей. Авторка визначає комунікативну компетентність як здібність майбутнього спеціаліста до професійної діяльності за будь-яких соціально-економічних умов, яка формується під час навчання у виші на основі соціокультурних, соціолінгвістичних знань, умінь та якостей.

Надзвичайно цікавим є розуміння комунікативної компетентності як здібності породжувати та інтерпретувати різноманітні тексти (І. Гребенев, Л. Захарова, Ю. Караулов, В. Конєцька, В. Соколов, В. Соколова). Зазначимо, що науковці комунікативну компетентність пов'язують з осмисленням проблеми ставлення особистості до мови та розглядають комунікативну компетентність як мовну.

В. Черевко, С. Ромашина, І. Ромашенко витлумачують комунікативну компетентність як інтегральну якість особистості, яка синтезує загальну культуру спілкування та її прояви у професійній діяльності.

Цікавою є позиція соціологів (І. Виноградова, А. Коваленко, В. Конєцька, А. Соколов та ін.), які розуміють поняття «комунікативної компетентності» як відповідний рівень засвоєння досвіду взаємодії з оточуючими, який забезпечує особистості адекватне (у межах здібностей і соціального статусу) функціонування в суспільстві. При цьому комунікативна компетентність виявляється детермінованою відповідно змінам у суспільстві та вимогам, які воно висуває.

У царині соціальної психології досліджено соціальну природу та структуру комунікативної компетентності, запропоновано шляхи її розвитку й удосконалення (Г. Бабушкін, Ю. Жуков, С. Кравцова, М. Лук'янова, Л. Петровська, П. Растянников, Н. Татарникова та ін.). Під комунікативною компетентністю

учені-психологи розуміють здібності до встановлення і підтримки необхідних контактів із людьми, систему внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії (беручи до уваги наукові уявлення про структуру предметної діяльності та внутрішні її засоби).

Залежно від інтерпретації спілкування Л. Петровська характеризує комунікативну компетентність як таку, що охоплює розв'язання продуктивних і репродуктивних завдань та розповсюджується на внутрішній поведінковий та глибинний особистісний рівні спілкування [15].

Відповідно, Є. Руденський визначає комунікативну компетентність як систему внутрішніх ресурсів особистості, необхідних для здійснення ефективних комунікативних дій у широкому діапазоні міжособистісної взаємодії. Ці ресурси передбачають когнітивні можливості людини, оцінку та інтерпретацію ситуацій, планування, правила регуляції та корекції комунікативної поведінки. Як бачимо, підвищення рівня комунікативної компетентності особистості зорієнтоване на зміну внутрішнього світу людини.

Ю. Ємельянов дослідив теорію формування та практику вдосконалення комунікативної компетентності. Він стверджує, що комунікативну компетентність слід розглядати не лише як індивідуальну особливість, а як визначений стан свідомості групи людей, які прагнуть порозуміння в умовах безпосередньої взаємодії. До того ж, Ю. Ємельянов, С. Бахтеєва наголошують на тому, що комунікативна компетентність – це здатність швидко та влучно орієнтуватися в ситуації спілкування, яка пов'язана з комунікативним досвідом індивіда. Ю. Ємельянов додає, що це – моральна категорія, яка поряд із регулюванням ставлення людини до соціального і природного світу, вимагає усвідомлення потреб і цінностей, перцептивних умінь, готовності сприймати нове у розумінні норм і цінностей [7].

На думку Н. Бутенко, комунікативна компетентність співвідносна із сукупністю знань, умінь, навичок, розвиток якої, з погляду вченої, є необхідною умовою ефективної професійної діяльності.

Як зазначає М. Заброцький, комунікативна компетентність характеризує засновану на знаннях та досвіді здатність орієнтуватися в ситуаціях професійного спілкування, розуміти мотиви, інтенції та стратегії поведінки, рівень освоєння технології та психотехніки спілкування, у якій опосередковано виражаються морально-світоглядні налаштування, загальна спрямованість та педагогічна позиція особистості [6].

На думку В. Безродної, саме комунікативній компетентності належить значна роль, адже ґрунтується на предметних знаннях і вміннях, охоплює життєві вміння людини. Характеризується не лише умінням спілкуватися і взаємодіяти, а й здібностями, що виявляються у швидкості, глибині, міцності оволодіння засобами і прийомами діяльності.

Наведені визначення досліджуваного поняття стали орієнтиром для створення власної моделі комунікативної компетентності. Розглянуті підходи в контексті педагогіки і психології конгруентні щодо окресленого феномену у мовознавстві та соціолінгвістиці.

Отже, як видно з аналізу літератури, більшість науковців процес формування комунікативної компетентності розглядає в аспекті розвитку окремих комунікативних якостей особистості. Це дає підстави стверджувати, що питання комунікативної компетентності привертає увагу вчених. Проте, незважаючи на достатньо широкий спектр публікацій, присвячених цій проблемі, відсутня єдина думка щодо розуміння сутності досліджуваного поняття, тому полеміка навколо визначення змісту комунікативної компетентності триває.

Гадаємо, під час розгляду комунікативної компетентності, передовсім, слід звертати увагу на її основну ознаку – надпредметність, тобто багатофункціональність, яка потребує значного інтелектуального розвитку абстрактного мислення, саморефлексії, визначення власної позиції, самооцінки, критичного мислення та ін.

Відтак, комунікативну компетентність визначатимемо як комплексну якість майбутнього викладача економіки, якій притаманна участь у комунікативній діяльності з погляду ефективного виконання об'єктивної функції взаємодії між людьми, що забезпечує інтеграцію особистості у суспільно-професійному житті на основі вивчення дисциплін педагогічного циклу; є підґрунтям комунікативної діяльності та впливає на її якісні характеристики.

Література

1. Бакум З. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії : монографія / З. П. Бакум. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – 338 с.
2. Бацевич Ф. С. Онови комунікативної лінгвістики: підручник. / Ф. Бацевич – К. : Академія, 2004. – 344 с.
3. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003. – №10. – С. 8 – 14.
4. Введенский В. Н. Коммуникативная компетентность педагога: характеристика, способы совершенствования. / В. Н. Введенский – СПб.: ИОВ РАО, 2003. – 52 с.
5. Дубаков А. В. Формирование коммуникативной компетентности студентов педагогического вуза посредством ситуативных задач : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / А. В. Дубаков – Магнитогорск, 2009.
6. Заброцький М. М. До визначення структури комунікативної компетентності педагога / М. М. Заброцький // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2005. – Серія 12. – Психологічні науки. – №6 (30). – Ч. 1. – С. 63 – 71.
7. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю.Н. Емельянов – Л. : ЛГУ, 1985. – 167 с.
8. Кашкорова Г.П. Проблемы компетентного подхода в образовательной деятельности / Г. П. Кашкорова // Философия образования. – 2005. – №3(14). – С. 223 – 226.
9. Компетентісна освіта: від теорії до практики / [Н. М. Бібік, І. Г. Єрмаков, О. В. Овчарук та ін.] – К. : Плеяди, 2005. – 120 с.

10. Melenk H. Der didactische, Begriff der Kommunikativen Kompetenz / H. Melenk // Praxis des neusprachlichen Unterrichts I, 2.H. Hg: 3 – p.
11. Мрякина Ю. В. Формирование и развитие коммуникативных способностей студентов в процессе дифференцированного обучения: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Ю. В. Мрякина. – Самара: Институт развития личности РАО, 1998. – 133 с.
12. Остапенко Н. Теоретичні основи формування комунікативної компетентності учня загальноосвітньої школи на уроках української мови / Н. Остапенко // УМЛШ : науково-методичний журнал. – К. : Інститут педагогіки АПН України, 2010. – №3. – С. 5 □ 8.
13. Павлова Н. Ю. Формирование коммуникативной компетентности у студентов экономического вуза в процессе изучения иностранного языка: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 «Общая педагогика» / Н. Ю. Павлова – Хабаровск. – 2005.
14. Пентилок М. І. Методика навчання української мови у таблицях і схемах : навч. посіб. – вид. 2-е, випр. і перероб. / М. І. Пентилок, Т. Г. Окуневич – К. : Ленвіт, 2010. – 134 с.
15. Петровская Л. А. Активные методы социально-психологического воздействия на коммуникационные процессы / Л. А. Петровская // Общение и оптимизация совместной деятельности. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – С. 74 – 85.
16. Равен Д. Компетентность в современном общении: выявление, развитие и реализация / Д. Равен [пер. с англ.] – М. : «Когито – Центр», 2002. – 396с.